

**ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД»
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА ІМ. КНЯЗЯ
ВОЛОДИМИРА ВЕЛИКОГО**

Кафедра правоохоронної та антикорупційної діяльності

КУРСОВА РОБОТА

з навчальної дисципліни: «Актуальні питання кримінального права»
на тему: **«ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВИДИ»**

Виконав:
Студент групи
П-9-25М1ПрД-Н(1.6д)
Кулик І.А.
Науковий керівник:
Пиняга Р.О. к.ю.н., доц.

Київ – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОКАРАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ	5
1.1 Поняття покарання та його місце в системі заходів кримінально-правового впливу	5
1.2 Ознаки та зміст кримінального покарання	8
1.3 Мета покарання та її значення в сучасному кримінальному праві	12
РОЗДІЛ 2. СИСТЕМА ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ВИДІВ ПОКАРАНЬ	15
2.1 Загальна характеристика системи покарань	15
2.2 Основні види покарань у системі кримінального права	17
2.3 Додаткові види покарань та такі, що можуть призначатися як основні, так і додаткові.....	22
РОЗДІЛ 3. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ПОКАРАНЬ	25
3.1 Особливості кримінальних покарань в умовах воєнного стану	25
3.2 Основні засади призначення покарання та судова практика їх застосування	29
3.3 Звільнення від покарання та його відбування в умовах воєнного стану: правові підстави залучення засуджених до захисту держави як форма спокути перед суспільством.....	32
ВИСНОВКИ	35
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	37

ВСТУП

Актуальність теми курсової роботи зумовлена тим, що покарання є одним із ключових інститутів кримінального права та відіграє визначальну роль у забезпеченні охорони правопорядку, прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави. В умовах сучасних змін кримінально-правової політики України, зокрема в період дії воєнного стану, питання призначення, застосування та звільнення від покарання набувають особливої практичної та теоретичної значущості. Повномасштабне вторгнення проти України зумовило необхідність переосмислення традиційних підходів до покарання, його мети та ефективності тощо.

Система покарань, закріплена у Кримінальному кодексі України, постійно зазнає змін і доповнень, що пов'язано як із євроінтеграційними процесами, так і з реаліями воєнного часу.

Метою курсової роботи є комплексне дослідження поняття покарання, його видів та системи в кримінальному праві України, а також аналіз актуальних проблем призначення, застосування та звільнення від покарання в умовах воєнного стану.

Для досягнення поставленої мети в роботі передбачено вирішення таких завдань:

1. розкрити поняття покарання та визначити його місце в системі заходів кримінально-правового впливу;
2. охарактеризувати ознаки, зміст і мету кримінального покарання в сучасному кримінальному праві;
3. проаналізувати систему та класифікацію видів покарань, передбачених кримінальним законодавством України;
4. надати загальну характеристику основних і додаткових видів покарань у системі кримінального права;
5. дослідити особливості призначення та застосування кримінальних покарань в умовах воєнного стану з урахуванням судової практики;

6. проаналізувати правові підстави звільнення від покарання та його відбування в умовах воєнного стану, зокрема в контексті залучення засуджених осіб до захисту держави.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі призначення, застосування та звільнення від кримінального покарання.

Предметом дослідження є норми кримінального законодавства України, наукові підходи та правозастосовна практика щодо покарання та його видів.

Методологічною основою курсової роботи стала сукупність загальнонаукових і спеціально-правових методів пізнання. Зокрема, діалектичний метод дозволив розкрити сутність покарання та простежити його розвиток у сучасних умовах (розділ 1). Системно-структурний метод застосовувався для аналізу системи та класифікації видів покарань у кримінальному праві України (розділ 2). Формально-юридичний метод дав змогу дослідити норми чинного кримінального законодавства, що регламентують призначення та застосування покарань. Порівняльно-правовий метод використовувався для зіставлення різних підходів до покарання та звільнення від нього в умовах воєнного стану (розділ 3). Метод аналізу та синтезу сприяв узагальненню наукових позицій, формулюванню висновків і пропозицій щодо вдосконалення кримінально-правового регулювання у сфері покарань.

Структура курсової роботи включає в себе вступ, три розділи (кожен із трьома підпунктами), висновки та список використаних джерел у кількості – 33. Основний текст роботи розміщений на сторінках 2-33.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОКАРАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

1.1 Поняття покарання та його місце в системі заходів кримінально-правового впливу

У кримінальному праві поняття покарання займає особливе місце, оскільки саме через нього держава реагує на вчинення кримінальних правопорушень. Відповідно до положень статті 50 Кримінального кодексу України, покарання застосовується до особи, яку суд визнав винною у вчиненні злочину, і пов'язане з певними обмеженнями її прав та свобод. Важливо, що мова йде не про будь-яке обмеження, а лише про таке, яке прямо передбачене законом і встановлюється рішенням суду [2, ст.50].

Покарання є характерним саме для кримінального права. В інших галузях права також існують санкції за порушення норм, однак вони мають іншу правову природу і навіть інше найменування. Саме тому покарання слід розглядати як специфічний захід, який застосовується лише у випадку вчинення кримінального правопорушення і має найбільш суворі наслідки для особи.

Кримінальне покарання застосовується незалежно від бажання засудженого і спрямоване на вплив на його поведінку. У суспільстві не всі особи добровільно дотримуються встановлених правил, тому держава змушена використовувати примус для забезпечення порядку та безпеки. У кримінальному праві такий примус має особливе значення, оскільки спрямований на охорону найбільш важливих суспільних цінностей, зокрема життя, здоров'я, власності, громадського порядку та безпеки [12].

Застосування покарання виконує не лише каральну функцію, а й впливає на поведінку інших осіб, показуючи наслідки порушення закону. Через це покарання можна розглядати як один із основних засобів формування законослухняної поведінки в суспільстві. Саме таким шляхом

держава намагається не допустити повторного вчинення злочинів як з боку засудженого, так і з боку інших осіб.

Важливо також звернути увагу на те, що покарання застосовується виключно від імені держави. Жоден інший орган або особа не мають права самостійно обмежувати права людини у кримінально-правовому порядку. Це пов'язано з положеннями Конституції України, згідно з якими забезпечення прав і свобод людини є основним обов'язком держави. Водночас держава має право тимчасово обмежувати окремі права особи, якщо для цього існують законні підстави [1].

Такі обмеження можливі лише за рішенням суду. Суд, здійснюючи правосуддя, діє від імені України і саме його вирок є підставою для застосування покарання. Це забезпечує захист людини від необґрунтованого або незаконного втручання в її права.

Кримінальне покарання застосовується тільки до тих осіб, які були визнані винними у вчиненні злочину. Ця норма чітко відображає принцип, закріплений у ст. 62 Конституції України: ніхто не може вважатися винним, доки його вина не буде доведена в судовому порядку. Особа також не зобов'язана доводити власну невинуватість. Законодавство забороняє спиратися на припущення або докази, отримані незаконним шляхом. Усі сумніви трактуються на користь підозрюваного [1, ст.62].

Покарання має особистий характер. Воно призначається виключно особі, яка вчинила злочин, і ніяк не стосується інших людей. Засуджений відбуває його особисто, і саме для нього настають наслідки, зокрема у вигляді судимості, що впливає на подальше життя.

Такий підхід підкріплюється положеннями ст. 2 і ст. 3 КК України, де вказано, що караність діяння та інші кримінально-правові наслідки визначаються лише Кримінальним кодексом, а застосування закону за аналогією заборонено [2, ст.3].

Також важливо, що ст. 63 Конституції України зазначає, що засуджений зберігає права та свободи людини, окрім тих, які обмежені законом і визначені судовим вироком. Обсяг таких обмежень залежить від тяжкості злочину та виду покарання. У цьому проявляється карна функція заходу: суворість обмежень прямо пов'язана з серйозністю злочину [1, ст.63].

Реалізація покарання передбачає поєднання законодавчих і судових інструментів. Закон визначає види покарань та їх межі у санкціях статей КК, закріплюючи «середній» ступінь суспільної небезпеки злочину. Суд, застосовуючи покарання до конкретної особи, враховує особливості справи та вимоги ст. 65 КК, що дає можливість індивідуалізувати вирок. Такий підхід називають судовою індивідуалізацією покарання, коли закон дає загальні рамки, а суд підбирає оптимальний захід впливу на винного.

Покарання також є засобом державної оцінки поведінки. Через нього держава демонструє негативне ставлення до порушення закону, а водночас реалізує охоронну функцію КК України, забезпечуючи захист прав, безпеки та порядку у суспільстві. Покарання неможливе без самого факту злочину: вони існують як невід'ємна пара.

Сучасне кримінальне законодавство відходить від підходу повної суворості. Зокрема, нові норми КК України передбачають більш гуманні та м'які види покарань, знижені санкції для багатьох злочинів, скасування смертної кари та орієнтацію на покарання, що не пов'язані з позбавленням волі для злочинів середньої та невеликої тяжкості. Такий підхід дозволяє поєднувати справедливість, ефективність і гуманність, що відповідає сучасним принципам кримінального права [13].

Таким чином, покарання у кримінальному праві слід розглядати як особливий захід державного впливу, який поєднує в собі примус, публічний характер і чітку процесуальну форму. Його місце в системі кримінально-правових заходів визначається тим, що саме через покарання держава реалізує захист суспільства від злочинних посягань і забезпечує дотримання встановлених правил співіснування.

1.2 Ознаки та зміст кримінального покарання

Кримінальне покарання займає особливе місце у системі реагування держави на кримінальні правопорушення. Воно виступає не просто формальністю, а реальним правовим наслідком протиправної поведінки. Щоб краще зрозуміти його сутність, доцільно розглянути основні ознаки, які розкривають зміст покарання та його значення у кримінальному праві.

Насамперед покарання пов'язане з державним примусом. Його застосування можливе лише щодо осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, і відбувається незалежно від бажання такої особи. Держава через свої органи обмежує певні права або свободи винного, тим самим реагуючи на порушення кримінально-правових норм. Саме примусовий характер відрізняє кримінальне покарання від інших заходів впливу, наприклад морального осуду чи громадського впливу [14, с.185].

Важливою ознакою покарання є його тісний зв'язок із доведенням вини особи. Відповідно до положень статті 2 Кримінального кодексу України, ніхто не може бути підданий кримінальному покаранню доти, доки його вина не буде встановлена у законному порядку. Лише обвинувальний вирок суду підтверджує факт вчинення кримінального правопорушення конкретною особою. Тому покарання фактично завершує процес кримінальної відповідальності та виступає логічним підсумком усієї процедури притягнення до відповідальності.

Разом із тим закон передбачає ситуації, коли держава може обрати інший шлях реагування. Йдеться про звільнення від кримінальної відповідальності або покарання у випадках, прямо визначених Кримінальним кодексом України. Наприклад, можливе звільнення у зв'язку з дійовим каяттям, примиренням із потерпілим або передачею особи на поруки. Окрему увагу закон приділяє неповнолітнім, до яких можуть застосовуватися примусові заходи виховного характеру замість покарання [15].

Важливо, що такі механізми мають винятковий характер і застосовуються лише за наявності достатніх підстав, зазвичай у разі вчинення кримінальних проступків або нетяжких злочинів. Саме тому покарання вважається основним і кінцевим юридичним наслідком кримінального правопорушення.

Ще однією суттєвою ознакою кримінального покарання є його публічний характер. Згідно з частиною другою статті 2 КК України, покарання призначається виключно судом і від імені держави. Жоден інший орган або посадова особа не мають права самостійно встановлювати чи застосовувати кримінальне покарання. Такий підхід, на мою думку, гарантує законність, справедливість і захист прав особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження [2, ст.2].

До повноважень суду належить не лише призначення покарання, а й вирішення питання про звільнення від нього або від його відбування. Винятком є випадки амністії чи помилування, які здійснюються в особливому порядку та мають загальнодержавний характер. Таким чином, суд виступає центральною ланкою у механізмі реалізації кримінального покарання, забезпечуючи баланс між інтересами держави, суспільства та особи, яка вчинила правопорушення [16].

Однією з ключових ознак кримінального покарання є те, що воно завжди пов'язане з обмеженням прав і свобод особи, яка визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення. Такі обмеження прямо передбачені законом і застосовуються лише після винесення обвинувального вироку суду. Саме через обмеження особистих, майнових чи інших прав покарання сприймається як найбільш жорсткий захід державного впливу на людину, яка порушила кримінально-правові норми.

Через ці обмеження проявляється каральна сутність покарання. Кара є невід'ємною рисою будь-якого виду кримінального покарання, незалежно від його форми. Вона може мати різний ступінь інтенсивності, що залежить від виду покарання, його тривалості, а також від характеру обмежень, які зазнає

засуджений. Наприклад, у разі довічного позбавлення волі або позбавлення волі на певний строк кара виражається насамперед у фізичній ізоляції особи від суспільства. У випадку штрафу або конфіскації майна основний акцент робиться на майнових втратах, які можуть суттєво вплинути на матеріальне становище засудженого [14, с.186].

Водночас існують такі види покарань, де основний зміст кари полягає не в ізоляції чи матеріальних позбавленнях, а в обмеженні окремих прав. Йдеться, зокрема, про заборону обіймати певні посади, займатися професійною діяльністю або втрату спеціальних звань. Такі покарання можуть виглядати менш суворими, проте для конкретної особи вони інколи мають дуже відчутні наслідки, особливо якщо професія є основним джерелом доходу чи важливою частиною життя.

Окрім фізичних та майнових обмежень, будь-яке кримінальне покарання неминуче спричиняє моральні переживання. Засуджена особа зазнає осуду з боку суспільства, може відчувати сором перед близькими, колегами або друзями. Ступінь таких моральних страждань залежить від тяжкості правопорушення та виду покарання, проте вони присутні в кожному випадку. Саме сукупність усіх цих обмежень і негативних наслідків формує каральний характер покарання. Важливо, що обсяг кари не є однаковим для всіх випадків, а визначається з урахуванням тяжкості кримінального правопорушення, особи винного та інших обставин [17].

Наступною важливою ознакою кримінального покарання є його оціночний характер. Призначаючи покарання, держава через суд офіційно висловлює негативне ставлення як до самого кримінального правопорушення, так і до поведінки особи, яка його вчинила. Ця оцінка має не абстрактний, а конкретний характер, оскільки закріплюється в обвинувальному вирoku суду, де чітко визначається вид і розмір покарання.

Таким чином, покарання виступає своєрідним показником того, наскільки небезпечним для суспільства було вчинене діяння та як його оцінює кримінальний закон з позиції справедливості й моралі.

Важливо також звернути увагу на особистий характер кримінального покарання. Його суть полягає в тому, що відповідальність несе виключно той, хто вчинив кримінальне правопорушення. Покарання не може бути перекладене на інших осіб, навіть якщо йдеться про близьких родичів або членів сім'ї.

Наприклад, у разі призначення позбавлення волі ізоляції підлягає лише засуджений, а у випадку конфіскації вилучається тільки те майно, яке належить саме йому.

Ще однією характерною рисою кримінального покарання є настання судимості. Відповідно до статті 88 Кримінального кодексу України, будь-яке покарання тягне за собою судимість, яка відрізняє кримінальне покарання від інших заходів державного примусу. Судимість не обмежується лише фактом засудження, а формує певний правовий статус особи на визначений законом строк. Протягом цього часу засуджений може зазнавати додаткових правових обмежень і несприятливих наслідків, наприклад у сфері працевлаштування або участі в окремих видах діяльності [2, ст.88].

Крім того, судимість має значення і в разі повторного вчинення кримінального правопорушення. Вона визнається обставиною, що обтяжує покарання, і може впливати на суворість нового вироку. Навіть після відбуття основного покарання певні правові наслідки судимості можуть зберігатися до моменту її погашення або зняття у встановленому законом порядку [18].

Отже, ознаки кримінального покарання у своїй сукупності розкривають його складний і багатогранний характер.

Через обмеження прав і свобод, негативну оцінку з боку держави, особисту відповідальність та настання судимості покарання виконує не лише каральну, а й важливу правову та виховну функцію, спрямовану на підтримання правопорядку та справедливості в суспільстві.

1.3 Мета покарання та її значення в сучасному кримінальному праві

Питання мети кримінального покарання має важливе значення для розуміння всієї системи кримінального права. Закон не розглядає покарання лише як спосіб покарати особу за вчинене, а надає йому ширшого змісту. Відповідно до частини другої статті 50 Кримінального кодексу України, покарання спрямоване не тільки на кару, а також на виправлення засудженого і запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як самим винним, так і іншими особами. Такий підхід свідчить про комплексне розуміння ролі покарання у сучасному суспільстві [2, ст.50].

Аналіз змісту частини 2 цієї статті дозволяє зробити висновок, що кодекс поєднує кілька підходів до визначення мети покарання. Фактично йдеться про змішану модель, у межах якої покарання виконує одразу кілька функцій. Серед них можна виділити кару як відповідь держави на вчинене кримінальне правопорушення, виправлення засудженого, спеціальне запобігання повторному вчиненню кримінальних правопорушень та загальне запобігання для інших осіб.

Кара як мета покарання полягає у справедливій відплаті за порушення кримінального закону. Її призначення необхідне не лише для захисту суспільства, а й для відновлення почуття справедливості потерпілого та суспільства загалом. Факт засудження особи і призначення їй конкретного покарання підтверджує, що держава негативно оцінює вчинене кримінальне правопорушення. Водночас визнання кари метою покарання не заперечує того, що кара є і його сутнісною ознакою. У цьому проявляється взаємозв'язок між змістом покарання та його цілями.

Кара має подвійний характер. З одного боку, вона закріплюється в санкціях статей Особливої частини КК України та в нормах Загальної частини, де визначаються види покарань і їх основні риси. З іншого боку, кара набуває реального змісту під час призначення конкретної міри покарання судом. Саме тоді визначаються його вид, строк, а також характер фізичних, майнових і моральних обмежень, які зобов'язаний перетерпіти

засуджений. Таким чином, кара не існує абстрактно, а реалізується через індивідуальне рішення суду щодо конкретної особи [15].

Важливе місце серед цілей покарання займає виправлення засудженого. Його сутність полягає у зменшенні або усуненні суспільної небезпечності особи. Йдеться про такий вплив покарання, за якого засуджений під час відбування покарання і після його завершення утримується від вчинення нових кримінальних правопорушень.

Процес виправлення досягається шляхом цілеспрямованого впливу на свідомість засудженого. У ході відбування покарання держава намагається скоригувати негативні установки, які сприяли кримінальній поведінці, та сформувати повагу до правових норм. Такий результат у теорії кримінального права прийнято називати юридичним виправленням.. Воно вважається одним із найважливіших наслідків застосування покарання, оскільки сприяє поверненню особи до нормального життя в суспільстві [19].

Досягненню мети виправлення сприяє не лише сам факт призначення покарання, а й умови його виконання. Значну роль відіграє режим відбування покарання, залучення засуджених до праці, можливість здобуття професійних навичок, проведення виховної та роз'яснювальної роботи, а також інші освітні заходи. У сукупності ці елементи формують комплексний механізм впливу на особу, спрямований на зміну її поведінки.

Наступною важливою метою покарання є спеціальне запобігання, яке ще називають спеціальною превенцією. Її зміст полягає у недопущенні повторного вчинення кримінальних правопорушень самим засудженим. Таке запобігання досягається вже самим фактом засудження, а ще більшою мірою під час виконання покарання, коли особа перебуває в умовах, що обмежують або повністю унеможливають вчинення нових правопорушень [20].

Наприклад, під час відбування покарання у виді позбавлення волі засуджений ізольований від суспільства, перебуває під постійним контролем, має обмежені контакти з зовнішнім світом. Усе це значно зменшує можливість вчинення нових кримінальних правопорушень. Досягненню

спеціальної превенції сприяють і положення КК України, які передбачають посилення відповідальності за повторні кримінальні правопорушення. Зокрема, стаття 67 КК України визнає повторність обставиною, що обтяжує покарання, а статті 70–71 встановлюють більш суворі правила його призначення [2].

Окремо варто звернути увагу на покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. У таких випадках засуджений позбавляється можливості знову вчинити кримінальне правопорушення, використовуючи своє службове чи професійне становище. Такий вид покарання є наочним прикладом реалізації спеціального запобігання.

Більшість громадян дотримуються закону не через страх перед покаранням, а завдяки власним моральним переконанням, вихованню та соціальним цінностям. Проте навіть для них кримінальне покарання має позитивний вплив, оскільки формує правову культуру та нетерпиме ставлення до кримінальної поведінки. Для осіб, схильних до правопорушень, загальна превенція відіграє стримувальну роль, демонструючи реальні наслідки протиправних дій [19].

Досягнення мети загального запобігання забезпечується через оприлюднення кримінального законодавства, наявність санкцій у нормах КК України, засудження винних осіб, призначення покарання та його фактичне виконання. Усвідомлення того, що покарання є реальним і неминучим, виступає важливим фактором стримування антисоціальної поведінки.

У підсумку слід зазначити, що всі цілі кримінального покарання тісно пов'язані між собою і не можуть існувати окремо. Незалежно від виду та розміру покарання, воно повинно водночас забезпечувати кару, виправлення засудженого, спеціальне і загальне запобігання.

Саме такий комплексний підхід дозволяє розглядати кримінальне покарання як ефективний інструмент захисту правопорядку та суспільних інтересів у сучасному кримінальному праві.

РОЗДІЛ 2. СИСТЕМА ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ВИДІВ ПОКАРАНЬ

2.1 Загальна характеристика системи покарань

Система покарань у кримінальному праві України являє собою впорядковану сукупність усіх видів покарань, які прямо передбачені кримінальним законом. Вона закріплена у статті 51 Кримінального кодексу України і становить єдину, цілісну конструкцію, де кожен вид покарання має своє місце та призначення. Наявність такої системи дає змогу суду обрати справедливу міру відповідальності залежно від конкретної ситуації, а не діяти довільно [2, ст.51].

Практичне значення системи покарань полягає в тому, що вона слугує інструментом реалізації мети покарання. Завдяки чітко визначеному переліку видів покарань суд може врахувати характер і ступінь суспільної небезпеки кримінального правопорушення, особу винного, його поведінку до та після вчинення діяння, а також усі обставини справи. Такий підхід сприяє індивідуалізації покарання і дозволяє уникнути як надмірної суворості, так і невинуватості м'якості.

Сучасна система покарань України має низку принципових особливостей, які відрізняють її від попередніх моделей і підкреслюють її завершений характер. Передусім варто зазначити, що вона є повною і замкненою. До системи включені всі види покарань, які може застосовувати суд, у тому числі й довічне позбавлення волі. Перелік, визначений у статті 51 КК України, є вичерпним і не підлягає розширеному тлумаченню. Судді та правоохоронні органи не мають права вигадувати нові види покарань або застосовувати такі, що не передбачені законом. Така чіткість забезпечує принцип законності у кримінальному праві [21, ст.344].

Ще однією важливою рисою системи покарань є їх розташування у певній послідовності. Законодавець побудував систему так, що всі види покарань розміщені від менш суворих до більш суворих. Така логіка має практичне значення, оскільки допомагає суду обирати покарання, починаючи

з найбільш м'яких заходів і переходячи до суворіших лише за наявності відповідних підстав. Суворість конкретного виду покарання визначається його змістом, який поєднує в собі як виховні елементи, так і елементи кари.

Важливо звернути увагу і на внутрішні зв'язки між окремими видами покарань. Система покарань не є простим переліком санкцій, а функціонує як єдиний механізм. Окремі види покарань взаємопов'язані між собою та утворюють цілісну структуру. Такі зв'язки проявляються у порядку призначення і виконання покарань, їх ієрархії, а також у можливості заміни одного виду покарання іншим у випадках, передбачених законом. Саме наявність таких взаємозалежностей дозволяє говорити про системний характер кримінального покарання [22].

Системність покарань знаходить своє відображення і в різних підходах до їх класифікації. Залежно від мети та критеріїв поділу виділяються різні групи покарань, що полегшує їх застосування на практиці та сприяє кращому розумінню їх ролі у кримінально-правовому регулюванні. Найбільш важливою є класифікація, закріплена у статті 52 КК України.

Відповідно до цієї норми всі види покарань поділяються на три основні групи. По-перше, йдеться про основні покарання, які можуть призначатися самостійно і складають головний зміст кримінальної відповідальності. По-друге, закон виділяє додаткові покарання, які не застосовуються окремо, а приєднуються до основного покарання для посилення його впливу. По-третє, існують покарання, які можуть призначатися як у ролі основних, так і додаткових, залежно від конкретних обставин справи та рішення суду [2, ст.52].

Такий поділ має важливе значення для правильної реалізації принципу справедливості. Він дозволяє суду більш гнучко підходити до призначення покарання, комбінувати різні його види та досягати поставлених законом цілей. У підсумку система покарань виступає не лише формальною конструкцією, а дієвим механізмом, який забезпечує ефективне функціонування кримінального права та захист суспільних інтересів.

2.2 Основні види покарань у системі кримінального права

Основні покарання у кримінальному праві мають особливе значення, оскільки вони застосовуються судом як самостійні заходи впливу на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення. Такі покарання не можуть використовуватися як додаток до інших, а призначаються окремо і незалежно. Саме в цьому полягає їх ключова відмінність від додаткових покарань.

Важливо зазначити, що суд не має права призначати основне покарання, якщо воно прямо не передбачене у відповідній санкції. Виняток із цього правила можливий лише у випадку застосування частини першої статті 69 КК України, коли суд може відступити від встановлених меж з урахуванням обставин справи та особи винного. Такий підхід забезпечує законність і водночас дозволяє індивідуалізувати покарання.

Згідно з частиною першою статті 52 КК України до основних покарань належать громадські роботи (ст. 56 КК України), виправні роботи (ст. 57 КК України), службові обмеження для військовослужбовців (ст. 58 КК України), пробаційний нагляд (ст. 59-1 КК України), арешт (ст. 60 КК України), обмеження волі (ст. 61 КК України), тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (ст. 62 КК України), позбавлення волі на певний строк (ст. 63 КК України) та довічне позбавлення волі (ст. 64 КК України). Такий перелік є вичерпним і не може тлумачитися розширено [2].

Одним із найбільш поширених основних покарань є виправні роботи, правове регулювання яких здійснюється статтею 57 КК України. Суть цього покарання полягає в тому, що засуджений протягом строку, визначеного вироком суду, зобов'язаний працювати за місцем своєї роботи та дотримуватися встановлених обмежень.

Під час відбування цього покарання засуджений зобов'язаний періодично з'являтися для реєстрації до кримінально-виконавчої інспекції, про що йдеться у частині шостій статті 41 КВК України. Також встановлюється заборона звільнятися з роботи за власним бажанням без

дозволу кримінально-виконавчої інспекції відповідно до частини першої статті 42 КВК України. Окрім цього, засуджений не має права виїжджати за межі України без відповідного дозволу, що передбачено частиною четвертою статті 42 КВК України [3, ст.42].

Суттєвим елементом виправних робіт є щомісячні відрахування із заробітку засудженого. Із усієї суми доходу примусово утримується від 10 до 20 відсотків у дохід держави. Строк виправних робіт встановлюється судом у межах від шести місяців до двох років. Це покарання застосовується лише до осіб, які мають роботу, і відбувається за місцем їх трудової діяльності. Водночас закон стимулює сумлінну поведінку засудженого. Так, відповідно до статті 46 КВК України, у разі зразкової поведінки та добросовісного ставлення до праці час щорічної відпустки може бути зарахований до строку відбування покарання [23].

Разом із тим виправні роботи не можуть бути застосовані до окремих категорій осіб. До них належать вагітні жінки, жінки у відпустці по догляду за дитиною, непрацездатні особи, особи, які не досягли шістнадцятирічного віку, а також ті, хто досяг пенсійного віку. Крім того, таке покарання не призначається військовослужбовцям, працівникам правоохоронних органів, суддям, прокурорам, адвокатам, нотаріусам, державним службовцям і посадовим особам органів місцевого самоврядування.

Окремим видом основного покарання є службові обмеження для військовослужбовців, які передбачені статтею 58 КК України.

Таке покарання призначається на строк від шести місяців до двох років і застосовується виключно до військовослужбовців, за винятком осіб строкової служби. Відбування покарання здійснюється за місцем проходження військової служби.

Під час відбування службових обмежень військовослужбовцю забороняється підвищення у посаді та військовому званні. Крім того, строк покарання не зараховується до вислуги років, необхідної для присвоєння чергового звання. Як і у випадку з виправними роботами, передбачені обов'язкові щомісячні відрахування з грошового забезпечення засудженого в розмірі від 10 до 20 відсотків у дохід держави [24].

Службові обмеження можуть призначатися судом у кількох випадках. По-перше, якщо такий вид покарання прямо передбачений у санкції відповідної статті КК України, наприклад у частині першій статті 402 або частині другій статті 407 КК України. По-друге, суд може застосувати службові обмеження як заміну обмеження чи позбавлення волі строком не більше двох років, якщо з урахуванням обставин справи та особи винного вважає такий варіант доцільним. По-третє, це покарання може бути призначене на підставі частини першої статті 69 КК України [2].

Контроль за його виконанням покладається на командира відповідної військової частини.

Порівняно новим для кримінального права України є пробаційний нагляд, закріплений у статті 59-1 КК України. Хоча для національної практики такий інститут є відносно новим, у багатьох демократичних державах він уже тривалий час використовується як ефективна альтернатива ізоляції від суспільства. Пробаційний нагляд полягає у встановленні для засудженого системи обов'язків і контролю з боку уповноваженого органу з питань пробації.

Суд зобов'язує особу періодично з'являтися для реєстрації, повідомляти про зміну місця проживання, роботи або навчання, а також не залишати територію України без погодження з органом пробації. Окрім обов'язкових вимог, суд має право покласти й додаткові обов'язки. Серед них носіння електронного засобу контролю строком від одного місяця до одного року, проживання за визначеною адресою, обмеження пересування чи спілкування, обов'язок працевлаштуватися або стати на облік як безробітний,

виконання заходів пробаційної програми чи проходження курсу лікування [25].

Арешт як вид кримінального покарання закріплений у ст. 60 КК України. Після здобуття незалежності України та прийняття Кримінального кодексу 2001 року арешт знову був включений до системи покарань.

Суд може призначити арешт на строк від одного до шести місяців. Відбування покарання пов'язане з повною ізоляцією засудженого від суспільства, що прямо передбачено ч. 1 ст. 60 КК України. Особи, засуджені до арешту, утримуються в арештних домах відповідно до ст. 11, 15 і 50 КВК України. Для військовослужбовців передбачені інші умови, адже вони відбувають арешт на гауптвахтах, про що йдеться у ч. 2 ст. 60 КК України та ч. 1 ст. 50 КВК України [2].

Арешт може бути призначений лише у випадках, коли він прямо зазначений у санкції статті Особливої частини КК України. Винятком є ситуації, коли суд застосовує ч. 1 ст. 69 КК України. Закон чітко визначає коло осіб, до яких арешт не застосовується. До них належать особи, які не досягли шістнадцяти років, вагітні жінки та жінки, які мають дітей віком до семи років. Щодо неповнолітніх у віці від 16 до 18 років арешт можливий лише з дотриманням вимог ст. 101 та 103 КК України. Умови відбування арешту є досить суворими, що робить його близьким за змістом до позбавлення волі, хоча строк такого покарання значно менший [26].

Обмеження волі регулюється ст. 61 КК України та полягає в утриманні засудженого в установах відкритого типу. На відміну від арешту або позбавлення волі, особа не ізолюється повністю від суспільства, але перебуває під постійним наглядом і зобов'язана працювати. Такий вид покарання певною мірою заповнив прогалину між виправними роботами та позбавленням волі, яка існувала ще за радянських часів. Обмеження волі впливає на свободу пересування та вибір місця проживання, проте не розриває соціальні зв'язки повністю. Суд може призначити його лише як основне покарання і тільки самотійно.

Окреме місце в системі покарань займає тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, що передбачено ст. 62 КК України. Такий вид покарання застосовується виключно до військовослужбовців строкової служби, які вчинили кримінальне правопорушення під час проходження служби. Засуджених направляють до спеціальної військової частини на строк від шести місяців до двох років, про що також зазначено у ст. 17 КВК України. Після завершення строку покарання особи повертаються до звичайних військових частин, однак час перебування в дисциплінарному батальйоні не зараховується до строку служби [9].

Позбавлення волі на певний строк, визначене ст. 63 КК України, вважається одним із найбільш суворих і водночас найпоширеніших видів основних покарань. Його суть полягає в примусовій ізоляції засудженого шляхом поміщення до кримінально-виконавчої установи закритого типу. Тип установи визначається центральним органом виконавчої влади у сфері виконання покарань.

Найсуровішим основним покаранням у кримінальному праві України є довічне позбавлення волі, яке регламентується ст. 64 КК України. Воно передбачає безстрокову ізоляцію засудженого в спеціальній кримінально-виконавчій установі. В Україні довічне позбавлення волі стало заміною смертної кари, яка була визнана неконституційною рішенням Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 року. Після цього Верховна Рада України 22 квітня 2000 року виключила смертну кару з КК 1960 року та запровадила довічне позбавлення волі [27].

Згідно з ч. 1 ст. 64 КК України, таке покарання застосовується лише за вчинення особливо тяжких злочинів, визначених у ч. 5 ст. 12 КК України, і тільки в тих випадках, коли воно прямо передбачене в санкціях відповідних статей. Суд призначає довічне позбавлення волі лише тоді, коли вважає неможливим застосування позбавлення волі на певний строк. На практиці такий підхід дозволяє поєднати принцип гуманізму з необхідністю забезпечення безпеки суспільства [2, ст.64].

2.3 Додаткові види покарань та такі, що можуть призначатися як основні, так і додаткові

У системі кримінальних покарань поряд з основними важливе місце займають додаткові покарання, а також ті, які закон дозволяє застосовувати як у ролі основних, так і в ролі додаткових. Таке розмежування має практичне значення, оскільки впливає на спосіб призначення покарання судом і на його реальний вплив на засуджену особу.

Додаткові покарання не можуть призначатися окремо. Вони застосовуються лише разом з основним покаранням і доповнюють його. На відміну від основного покарання, за одне кримінальне правопорушення суд має право приєднати не одне, а одразу кілька додаткових покарань, що прямо передбачено ч. 4 ст. 52 КК України. Такий підхід дозволяє суду більш точно реагувати на обставини справи та особу винного [2, ст.52].

Окрему групу становлять покарання змішаного характеру. До них належать штраф, передбачений ст. 53 КК України, а також позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю відповідно до ст. 55 КК України. Їх особливість полягає в тому, що залежно від ситуації суд може застосувати їх або як основне покарання, або як додаток до іншого основного виду.

Серед додаткових покарань закон виділяє, зокрема, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, яке регулюється ст. 54 КК України. Таке покарання не міститься в санкціях статей Особливої частини КК України, тому воно завжди призначається безпосередньо на підставі цієї статті та за розсудом суду. Воно застосовується переважно у разі вчинення тяжких або особливо тяжких кримінальних правопорушень з урахуванням особи винного [28].

Сутність цього покарання полягає в позбавленні державою наданих раніше звань або рангів, що має значний психологічний та виховний вплив, адже особа фактично втрачає результати своєї попередньої професійної чи службової діяльності.

Водночас суд обмежений у своїх повноваженнях і не має права позбавляти особу, наприклад, наукового ступеня або вченого звання. Якщо суд доходить висновку, що поведінка засудженого дискредитує відповідне звання чи нагороду, він зобов'язаний повідомити про це орган або посадову особу, які його присвоїли, щоб вони самостійно ухвалили рішення.

Ще одним важливим видом додаткового покарання є конфіскація майна, передбачена ст. 59 КК України. Вона полягає в примусовому та безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, що належить засудженому. Конфіскація може застосовуватися у разі вчинення тяжких або особливо тяжких корисливих кримінальних правопорушень, а також злочинів проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості. Обов'язковою умовою є наявність такої санкції у відповідній статті Особливої частини КК України [2, ст.59].

На практиці конфіскація спрямована не лише на покарання винного, а й на усунення економічної основи злочинної діяльності.

До покарань, які можуть бути як основними, так і додатковими, насамперед належить штраф, який вже був зазначений. Штраф є грошовим стягненням і може застосовуватися судом лише у випадках, коли він прямо передбачений санкцією статті Особливої частини КК України.

Виняток можливий у разі застосування ч. 1 ст. 69 КК України як більш м'якого виду основного покарання. Визначаючи конкретний розмір штрафу, суд обов'язково враховує тяжкість кримінального правопорушення та майновий стан винного, що дозволяє дотриматися принципу справедливості [2, ст.69].

Закон також передбачає наслідки несплати штрафу. Якщо штраф у розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, призначений як основне покарання, не сплачено і відсутні підстави для розстрочки, суд замінює його позбавленням волі. Така заміна здійснюється з розрахунку один день позбавлення волі за вісім неоподатковуваних

мінімумів доходів громадян у межах, визначених законом, залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення [29].

Ще одним змішаним видом покарання є позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, яке регулюється ст. 55 КК України. Як основне покарання воно може призначатися на строк від двох до п'яти років, а як додаткове – від одного до трьох років. У справах, пов'язаних із застосуванням Закону України «Про очищення влади», таке додаткове покарання встановлюється строком на п'ять років [4].

Аналогічний строк передбачений і за кримінальні правопорушення проти виборчих прав громадян, визначені у ст. 157-160 КК України.

Окремо закон виділяє позбавлення права керувати транспортними засобами, яке як додаткове покарання може призначатися на строк до десяти років. Зазвичай його застосовують у тих випадках, коли кримінальне правопорушення безпосередньо пов'язане з використанням транспортного засобу або посадового становища особи. Наприклад, у ситуаціях, коли подальше перебування на певній посаді або здійснення відповідної діяльності становить небезпеку для суспільства.

За кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України, передбачені ст. 111-1 та 111-2 КК України, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може призначатися як основне або додаткове покарання на строк від десяти до п'ятнадцяти років. Виховне значення такого покарання полягає в обмеженні права особи на зайняття конкретною професійною діяльністю, що має запобіжний характер і спрямоване на недопущення повторних правопорушень [2].

РОЗДІЛ 3. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ПОКАРАНЬ

3.1 Особливості кримінальних покарань в умовах воєнного стану

Запровадження воєнного стану в Україні зумовило суттєві зміни у підходах до кримінальних покарань, особливо щодо злочинів, які становлять загрозу національній безпеці. Законодавець був змушений оперативно реагувати на нові виклики, оскільки події воєнного часу показали реальні наслідки дій осіб, які співпрацюють з ворогом або підривають безпеку держави зсередини.

Важливе значення у цьому контексті має Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану» від 03.03.2022 № 2113-ІХ. Ним істотно посилено санкції за найбільш небезпечні кримінальні правопорушення. Зокрема, за державну зраду та диверсію в умовах воєнного стану або збройного конфлікту тепер передбачена можливість довічного позбавлення волі, тоді як раніше максимальний строк обмежувався п'ятнадцятьма роками позбавлення волі [5].

Кримінальний кодекс України визначає державну зраду як умисні дії громадянина України, спрямовані на шкоду суверенітету, територіальній цілісності, обороноздатності, а також державній, економічній чи інформаційній безпеці держави. До таких дій належать, зокрема, перехід на бік ворога під час збройного конфлікту, шпигунство, а також надання іноземній державі чи її представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України [2].

В умовах війни подібна поведінка має особливо небезпечний характер, оскільки може безпосередньо впливати на хід бойових дій та безпеку цивільного населення.

Окремо варто звернути увагу на те, що для осіб, винних у вчиненні державної зради та диверсії, законодавством встановлено заборону на повне звільнення від відбування покарання за амністією. Такий підхід підкреслює принцип невідворотності відповідальності за злочини, які під час воєнного стану становлять підвищену загрозу для держави. Посилення покарань у цій сфері є логічним і обґрунтованим, оскільки практика довела, до яких тяжких наслідків може призвести толерантне ставлення до подібних діянь.

Ще одним важливим кроком стало ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 03.03.2022 № 2108-IX. Цим законом Кримінальний кодекс України було доповнено статтею 111-1 «Колабораційна діяльність» [6].

Під колабораціонізмом розуміють свідому співпрацю громадян з державою-агресором в її інтересах і на шкоду Україні, зокрема шляхом підтримки окупаційної влади або сприяння її діям.

Стаття 111-1 КК України охоплює різні форми співпраці з державою-агресором. Максимальне покарання за такі дії може сягати п'ятнадцяти років позбавлення волі або навіть довічного позбавлення волі з додатковим позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю строком до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна [2, ст.111-1].

Якщо ж окремі дії або рішення колаборанта призвели до загибелі людей чи інших тяжких наслідків, вони утворюють кваліфікований склад злочину і караються ще суворіше. У таких випадках суд може призначити позбавлення волі на п'ятнадцять років або довічне позбавлення волі з додатковими обмеженнями та конфіскацією майна.

Воєнний стан також зумовив посилення кримінальної відповідальності у сфері інформаційної безпеки. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції» від 03.03.2022 № 2110-IX були внесені зміни до ст. 161 КК

України, яка стосується відповідальності за розпалювання ворожнечі. Зокрема, було уточнено поняття регіональної належності, під якою розуміється приналежність особи за народженням або місцем проживання до певного регіону України чи територій компактного проживання українців за її межами, що мають історичні, мовні або інші відмінності [7].

За умисні дії, спрямовані на розпалювання регіональної ворожнечі, передбачені різні види покарань. Серед них штраф у межах від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, обмеження волі строком до п'яти років або позбавлення волі строком до трьох років.

Додатково суд може застосувати позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю строком до трьох років. Такі санкції спрямовані на недопущення розколу суспільства в період, коли єдність має вирішальне значення.

Крім того, у 2022 році законодавець визнав кримінально караними дії, пов'язані з образою честі й гідності військовослужбовця, а також погрозами на його адресу. Відповідні положення були закріплені у ст. 435-1 КК України. Ця норма встановлює відповідальність за посягання на честь, гідність або безпеку військовослужбовців, які беруть участь у заходах із забезпечення національної безпеки та оборони України, а також щодо їхніх близьких родичів чи членів сім'ї [2, ст.435-1].

Покарання за такими діями передбачає обмеження або позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років. До подібних діянь належать, зокрема, погрози вбивством чи насильством, знищенням або пошкодженням майна, а також поширення матеріалів, що принижують честь і гідність військовослужбовця. Запровадження цієї норми має важливе превентивне значення, адже спрямоване на захист осіб, які безпосередньо виконують обов'язок із захисту держави [30].

Також було внесено ще низку змін, пов'язаних із запровадженням воєнного стану на території України, наприклад, відповідно до частини першої статті 43-1 Кримінального кодексу України, закон прямо встановив

особливий підхід до оцінки дій осіб у період воєнного стану або збройного конфлікту. Згідно з цією нормою, не визнається кримінальним правопорушенням така поведінка особи, яка була вчинена саме з метою захисту держави та спрямована на відсіч і стримування збройної агресії російської федерації або будь-якої іншої держави-агресора [2, ст.43-1].

Йдеться про дії або бездіяльність, які можуть заподіяти шкоду життю чи здоров'ю осіб, що безпосередньо здійснюють агресію проти України, а також завдати шкоди певним правоохоронюваним інтересам. За звичайних умов подібні наслідки могли б розглядатися як кримінально карані, проте в умовах війни законодавець підходить до їх оцінки інакше, з урахуванням реальної необхідності захисту держави, суспільства та національної безпеки.

Водночас така правова норма не надає необмеженої свободи дій. Частина перша статті 43-1 КК України чітко визначає межі допустимої поведінки. Зокрема, кримінальна відповідальність не виключається, якщо під час відсічі агресії мали місце катування, застосування заборонених міжнародним правом засобів ведення війни або інші порушення законів і звичаїв війни. Маються на увазі порушення, передбачені міжнародними договорами, обов'язковість яких визнана Верховною Радою України [2, ст.43-1].

Отже, особливості кримінальних покарань в умовах воєнного стану полягають у суттєвому посиленні відповідальності за злочини проти національної безпеки, розширенні переліку кримінально караних діянь та запровадженні більш суворих санкцій.

Такі зміни обумовлені реальними загрозами, з якими зіткнулася держава, і спрямовані на забезпечення захисту суверенітету, територіальної цілісності та безпеки України.

3.2 Основні засади призначення покарання та судова практика їх застосування

Призначення покарання у кримінальному праві слід розуміти як важливий етап судового розгляду, коли суд після визнання особи винною визначає конкретну міру кримінально-правового впливу. Така міра застосовується до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене частиною першою статті 2 Кримінального кодексу України [2, ст.2].

Фактично винесення обвинувального вироку завершує розгляд кримінальної справи, адже саме на цьому етапі суд остаточно вирішує питання відповідальності.

При призначенні покарання суд не діє на власний розсуд, а зобов'язаний дотримуватися встановлених законом правил. Основні вимоги закріплені у статті 65 КК України, яка визначає загальні засади призначення покарання. Згідно з цією нормою, покарання має призначатися в межах санкції відповідної статті або частини статті Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за конкретне правопорушення. Винятки можливі лише у випадках, прямо передбачених частиною другою статті 53 КК України [2, ст.65].

Окрім меж санкції, суд повинен керуватися положеннями Загальної частини Кримінального кодексу України. Також обов'язково враховується ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особа винного та обставини, які можуть пом'якшувати або, навпаки, обтяжувати покарання. Важливим є й те, як призначене покарання вплине на виправлення засудженого та на умови життя його сім'ї.

Під загальними засадами призначення покарання слід розуміти сукупність правил і вимог, яких суд має дотримуватися у кожній конкретній справі. Їх назва підкреслює універсальний характер, адже вони застосовуються у всіх типових випадках незалежно від виду кримінального правопорушення [31].

У підсумку всі ці правила об'єднані спільною ідеєю справедливості покарання.

Справедливе покарання, відповідно до частини третьої статті 65 КК України, повинно бути законним і співрозмірним. Воно має відповідати тяжкості кримінального правопорушення, обставинам його вчинення та особі винного. Саме тому при визначенні міри покарання суд детально аналізує характер вчиненого діяння та його суспільну небезпечність [2, ст.65].

Ступінь тяжкості кримінального правопорушення визначається, зокрема, статтею 12 КК України, яка поділяє всі протиправні діяння на кримінальні проступки та злочини. Такий поділ має суттєве значення для вибору виду і розміру покарання. Водночас оцінка не обмежується лише правовою кваліфікацією, адже суд повинен звернути увагу і на особу правопорушника.

Характеристика особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, включає сукупність різних ознак. До них належать соціально-демографічні дані, морально-психологічні риси, фізичний стан, а також правовий статус. Суд бере до уваги вік, стать, рівень освіти, сімейний стан, стан здоров'я, ставлення до праці або навчання, поведінку в побуті та в суспільстві, наявність або відсутність попередніх судимостей [32].

Таким чином, при призначенні покарання враховуються як позитивні, так і негативні риси особи. Такий підхід дозволяє індивідуалізувати покарання і зробити його більш обґрунтованим. Крім того, суд зобов'язаний оцінити наявність пом'якшуючих обставин, визначених у статті 66 КК України, а також обставин, що обтяжують покарання відповідно до статті 67 КК України. У сукупності всі ці фактори дають можливість призначити покарання, яке відповідатиме принципам законності, справедливості та доцільності.

Якщо звернути увагу на окремі рішення Верховного Суду у сфері призначення покарання, можна помітити певну логіку та послідовність у підходах суду до застосування норм Кримінального кодексу. Аналіз такої

практики дає змогу краще зрозуміти, як саме суди тлумачать обтяжуючі та пом'якшуючі обставини, а також правила визначення остаточного покарання у складних ситуаціях.

Верховний Суд звертає увагу на те, що ключове значення має не момент набрання вироком законної сили, а саме час його ухвалення. Саме від цього залежить, які правила призначення остаточного покарання повинен застосовувати суд. Якщо з'ясується, що злочин, за який особу притягують у новому провадженні, був вчинений ще до постановлення попереднього вироку, тоді мова йде про сукупність злочинів. У такій ситуації суд визначає остаточне покарання за правилами, встановленими для кількох злочинів, об'єднуючи їх у межах одного рішення. Якщо ж нове кримінальне правопорушення було вчинене вже після ухвалення попереднього вироку, але до повного відбуття призначеного покарання, тоді застосовуються правила сукупності вироків [10].

Такий підхід виглядає обґрунтованим, оскільки показує, що особа не зробила висновків після засудження і знову порушила закон.

Цікавим є і те, як Верховний Суд оцінює ситуації, коли попередній вирок змінюється апеляційною інстанцією. Навіть якщо апеляційний суд скасовує рішення в частині покарання, наприклад через його надмірну м'якість або неправильне звільнення від відбування, це не заважає застосовувати правила сукупності вироків.

Причина полягає в тому, що сам факт винуватості особи залишається встановленим і не заперечується. Відбувається лише коригування міри відповідальності, а не перегляд самої суті обвинувачення.

Окремо Верховний Суд розглядає ситуації, коли особа вчиняє два або більше однакових кримінальних правопорушень, частина з яких була скоєна до ухвалення попереднього вироку, а інша вже після нього. У такому випадку важливо правильно кваліфікувати дії винного. Суд виходить з того, що всі ці правопорушення мають оцінюватися в межах однієї статті або частини статті Кримінального кодексу, оскільки вони є тотожними за своїм змістом.

Спеціальні правила щодо сукупності злочинів у такій ситуації не застосовуються. Суд призначає покарання в межах санкції відповідної норми, а остаточне рішення ухвалює вже за правилами сукупності вироків [11].

Загалом аналіз наведеної судової практики показує, що Верховний Суд намагається забезпечити єдність застосування кримінального закону та запобігти формальному або подвійно обтяжливому підходу до особи, яка притягується до відповідальності. Водночас суд підкреслює важливість індивідуалізації покарання з урахуванням усіх обставин справи.

Як на мене, така практика є корисною, адже вона допомагає не лише запам'ятати норми закону, а й зрозуміти їх реальний зміст та значення у правозастосуванні.

3.3 Звільнення від покарання та його відбування в умовах воєнного стану: правові підстави залучення засуджених до захисту держави як форма спокути перед суспільством

В умовах повномасштабної війни питання звільнення від покарання та його відбування набуло зовсім іншого змісту, ніж у мирний час. Збройна агресія російської федерації проти України змусила державу шукати додаткові ресурси для захисту незалежності та територіальної цілісності. У такій ситуації увагу законодавця було звернено і на осіб, які вже відбувають покарання, але можуть реально долучитися до оборони країни. Ідея полягає не лише у практичній потребі поповнення Сил оборони, а й у наданні засудженим можливості довести свою користь суспільству через реальну участь у захисті держави.

Саме з цією метою у травні 2024 року було прийнято спеціальний закон, який закріпив новий механізм умовно-дострокового звільнення для проходження військової служби [8].

У Кримінальному кодексі з'явилася окрема норма, що дозволяє звільняти осіб від подальшого відбування покарання за умови їх вступу на військову службу за контрактом. На думку законодавця, серед засуджених є

люди, які усвідомили свої помилки та готові змінити життєву позицію, зокрема шляхом виконання конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни.

Водночас таке звільнення не є загальним і автоматичним. Воно можливе лише у період дії воєнного стану або мобілізації та стосується чітко визначених видів покарань. Йдеться про обмеження волі або позбавлення волі на певний строк. Якщо особі було призначено інший основний вид покарання, застосувати цей механізм неможливо. Крім того, навіть у разі звільнення людина не позбавляється додаткових покарань, які були визначені судом. Це свідчить про те, що держава намагається зберегти баланс між гуманністю та принципом невідворотності відповідальності [8].

Закон також встановлює значний перелік винятків. Особи, засуджені за злочини проти основ національної безпеки, за особливо тяжкі насильницькі діяння, сексуальні злочини, терористичну діяльність, тяжкі корупційні правопорушення або посягання на життя правоохоронців і військових, не можуть бути звільнені для проходження служби. Такий підхід виглядає обґрунтованим, адже участь у захисті держави потребує високого рівня довіри до людини та відсутності серйозної загрози для інших військовослужбовців і суспільства загалом.

Окремої уваги заслуговують підстави, за яких суд може ухвалити рішення про умовно-дострокове звільнення. Передусім засуджений має сам виявити бажання проходити військову службу за контрактом. Це оформлюється письмовою заявою безпосередньо в установі виконання покарань. Проте одного бажання недостатньо. Особа повинна відповідати вимогам, які встановлені для контрактної служби. Йдеться про вік, стан здоров'я, рівень фізичної підготовки та проходження психологічного відбору [33].

Таким чином, держава намагається залучати не просто формальну кількість людей, а тих, хто реально здатний виконувати військові завдання.

Процедура звільнення має чітке нормативне регулювання у кримінально-виконавчому законодавстві. Суд оцінює всі обставини у сукупності та лише за їх наявності може прийняти позитивне рішення. На практиці це означає, що кожна справа розглядається індивідуально, без шаблонного підходу. Такий механізм зменшує ризик зловживань і водночас залишає можливість для справедливого рішення.

Варто також враховувати наслідки порушення умов такого звільнення. Якщо особа, яка була звільнена для проходження військової служби, вчинить нове кримінальне правопорушення протягом невідбутої частини покарання, суд призначатиме покарання за загальними правилами сукупності вироків. У такому разі попередні поблажки фактично втрачають значення, що ще раз підкреслює серйозність цього правового інституту [33].

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що запровадження умовно-дострокового звільнення для участі в обороні держави є спробою поєднати інтереси безпеки країни та ідею виправлення засуджених.

У сучасних умовах такий підхід виглядає виправданим, адже він дає шанс тим, хто готовий змінитися, і водночас містить достатньо запобіжників для захисту суспільства. Для правової системи України це приклад гнучкої реакції на виклики воєнного часу з дотриманням базових принципів кримінального права.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи виконане дослідження, можна зазначити, що поставлені у курсовій роботі завдання були послідовно розкриті та дозволили сформувати цілісне уявлення про покарання як один із ключових інститутів кримінального права. У ході роботи вдалося не лише опрацювати теоретичні положення, а й звернути увагу на практичні аспекти їх застосування, що особливо важливо в сучасних умовах.

Насамперед було з'ясовано зміст поняття кримінального покарання та його місце серед інших заходів кримінально-правового впливу. Покарання постає як основна форма реакції держави на вчинення кримінального правопорушення, яка застосовується виключно за вироком суду і має чітко визначені законом межі. На відміну від інших заходів впливу, воно поєднує в собі елемент примусу та правову оцінку поведінки особи, яка порушила кримінально-правову заборону. Саме через покарання держава демонструє негативне ставлення до злочину і водночас прагне вплинути на подальшу поведінку засудженого.

У межах другого завдання було охарактеризовано основні ознаки, зміст і мету кримінального покарання. Аналіз показав, що сучасне кримінальне право України розглядає покарання не лише як засіб кари, а як складний правовий інструмент, спрямований на виправлення особи та запобігання новим правопорушенням. Його зміст полягає у встановлених законом обмеженнях прав і свобод, які мають бути співмірними з тяжкістю вчиненого. Мета покарання при цьому полягає не у завданні страждань, а у відновленні соціальної справедливості та формуванні поваги до закону як у засудженого, так і в інших членів суспільства.

Розглядаючи систему та класифікацію видів покарань, передбачених Кримінальним кодексом України, було встановлено, що вона є достатньо розгалуженою та гнучкою. Законодавець передбачив різні за суворістю види покарань, що дає змогу суду обрати найбільш доцільний варіант з

урахуванням конкретних обставин справи. Така система дозволяє індивідуалізувати відповідальність і уникати надмірного застосування найсуворіших заходів без реальної потреби.

Окрему увагу було приділено характеристиці основних і додаткових видів покарань. У результаті дослідження стало зрозуміло, що основні покарання відіграють провідну роль у реалізації кримінальної відповідальності, тоді як додаткові виконують допоміжну функцію та спрямовані на посилення впливу на засудженого. Їх поєднання дозволяє досягти більшої ефективності покарання, особливо у випадках, коли одного основного виду недостатньо для досягнення поставлених цілей.

Важливе місце в роботі посів аналіз особливостей призначення та застосування покарань в умовах воєнного стану. Дослідження судової практики показало, що в таких умовах суди змушені враховувати не лише загальні принципи кримінального права, а й підвищену суспільну небезпеку окремих діянь, а також інтереси оборони держави. Водночас навіть за цих обставин зберігається вимога індивідуального підходу та недопущення необґрунтованої суворості, що свідчить про прагнення зберегти баланс між безпекою та справедливістю.

Останнє завдання було присвячене аналізу правових підстав звільнення від покарання та його відбування в умовах воєнного стану. У роботі встановлено, що запровадження спеціальних механізмів, зокрема умовно-дострокового звільнення для проходження військової служби, є відповіддю на виклики воєнного часу. Такий підхід поєднує інтереси держави у захисті суверенітету з можливістю для засуджених довести свою корисність суспільству. Разом із тим закон містить чіткі обмеження та умови, які запобігають зловживанням і забезпечують належний рівень безпеки.

Загалом можна зробити висновок, що інститут покарання в кримінальному праві України перебуває у постійному розвитку та адаптується до сучасних умов. Воєнний стан став серйозним випробуванням для правової системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III // ВВР України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
3. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV // ВВР України. – 2004. – № 3-4. – Ст. 21.
4. Закон України «Про очищення влади» від 16.09.2014 № 1682-VII // ВВР України. – 2014. – № 44. – Ст. 2041.
5. Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану» від 03.03.2022 № 2113-IX // ВВР України. – 2022.
6. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 03.03.2022 № 2108-IX // ВВР України. – 2022.
7. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції» від 03.03.2022 № 2110-IX // ВВР України. – 2022.
8. Закон України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо запровадження інституту умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі в обороні країни, захисті її незалежності та територіальної цілісності» від 08.05.2024 № 3687-IX // ВВР України. – 2024. – № 30. – Ст. 217.

9. Наказ Міністерства оборони України «Про затвердження Порядку відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні» від 04.06.2021 № 155 // ВВР України. – 2021.
10. Постанова ОП ККС від 01.06.2020 у справі № 766/39/17 (провадження № 51-8867кмо18) // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2020. – URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89675588>
11. Постанова ОП ККС від 08.02.2021 у справі № 390/235/19 (провадження № 51-2177кмо20) // Єдиний державний реєстр судових рішень. – 2021. – URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94974219>
12. Недов С.Л. Поняття, сутність та зміст покарання // Юридичний науковий електронний журнал. – 2022. – № 5. – С. 499-501.
13. Ткачук Ю.О. Кримінально-правові санкції: перспективи запровадження в проекті нового Кримінального кодексу України // Вісник асоціації кримінального права України. – 2025. – № 1 (23). – С. 110-118.
14. Кримінальне право України : Загальна частина : тексти лекцій : навчально-методичний посібник / авт. : А. Я. Берш, В. П. Кедик, Е. Е. Кузьмін [та ін.] ; за заг. ред. Н. А. Мирошніченко, Є. Л. Стрельцова ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – Одеса : Астропрінт, 2022. – 328 с. – (Серія «Сила права * Power of Law»).
15. Недов С.Л. Мета покарання в системі кримінального права України // Право і суспільство: кримінально-процесуальне право та криміналістика. – 2022. – № 3. – С. 214-218.
16. Марисюк К. Принципи призначення покарання та загальні засади призначення покарання: співвідношення понять // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2022. – № 1 (33). – С. 176-180.
17. Слотвінська Н. Поняття покарання // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2022. – № 4 (36). – С. 231-237.

18. Матюшенко О.І., Остапчук Л.Г. Обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання в системі загальних засад призначення покарання // Академічні візії. – 2024. – № 31. – С. 1-7.
19. Тимошенко В.І. Учення щодо мети кримінального покарання в європейській політико-правовій думці нового часу // Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. – 2022. – № 70. – С. 64-69.
20. Демчишин Д.А. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання хуліганству // Юридичний науковий електронний журнал. – 2021. – № 1. – С. 380-383.
21. Кримінальне право України (Загальна частина) : підручник ; за заг. ред. доктора юридичних наук, професора В. В. Сухоноса. – Суми : Університетська книга, 2024. 476 с.
22. Басалюк Н.В. Система покарань у доктрині кримінального права України // Актуальні проблеми держави і права. – 2020. – № 85. – С. 11-22.
23. Ільїна О.В. Зміст виправних робіт та проблемні питання їх застосування // Часопис Київського університету права: кримінальне право та кримінологія. – 2020. – № 1. – С. 307-311.
24. Давлатов Ш.Б., Тарасенко А.О. Покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців // Правова позиція: проблеми правоохоронної та правозахисної діяльності. – 2024. – № 3 (44). – С. 75-78.
25. Пономаренко Ю.А. Пробаційний нагляд як вид покарання за кримінальним правом України // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2024. – № 2 (22). – С. 166-184.
26. Лисодєд О.В. Про арешт як вид кримінального покарання // Проблеми впровадження нового Кримінального кодексу в правову систему України: матеріали міжнар. наук. конф. – 2021. – С. 126-128.
27. Бурда С.Я. Покарання у виді довічного позбавлення волі: кримінально-правові та кримінально-виконавчі аспекти // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2024. – № 4. – С. 71-75.

28. Матюшенко О.І. Аналіз деяких видів покарання в контексті змін до Кримінального кодексу України // Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. – 2022. – № 72 (2). – С. 162-166.
29. Богданець С. Правові наслідки несплати штрафу як виду кримінального покарання // Рокитнівська селищна рада – офіційний вебсайт. – 2024. – URL: <https://rok-gr.gov.ua/news/1716356296/>
30. Ємельяненко В.В., Оробець К.М. Образа честі і гідності військовослужбовця як форма об'єктивної сторони кримінального правопорушення за ст. 435-1 КК України // Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. – 2023. – № 75 (2). – С. 93-98.
31. Марисюк К. Принципи призначення покарання та загальні засади призначення покарання: співвідношення понять // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2022. – № 1 (33). – С. 176-178.
32. Балабан С.М. Доктринальні підходи до характеристики особи злочинця // Юридичний науковий електронний журнал. – 2022. – № 10. – С. 522-524.
33. Тютюгін В.І. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби (коментар закону та критичний аналіз його приписів) // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2024. – № 1 (21). – С. 51-67.